

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.06.2025 ✓Accepted/Kabul: 18.09.2025

DOI:<https://doi.org/10.30794/pausbed.1712483>

Research Article/Araştırma Makalesi

Bilveren, T. (2025). "Özbekçe Bağlayıcı Unsur Olarak Kullanılan *Nahot/Nahotki* Yapısı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 71, 417-425.

ÖZBEKÇEDE BAĞLAYICI UNSUR OLARAK KULLANILAN *NAHOT/NAHOTKI* YAPISI

Tugba BİLVEREN*

Öz

Özbekçe soru, şaşırma ve şüphe anlamlarını karşılayan, bağımsız bir cümle bağlayıcısı olarak anlamsal ve yapısal açıdan yeni bir cümle oluşturmaya yarayan *nahot/nahotki*, Özbek gramerlerinin tamamında ortak bir biçimde *yuklama* (yükleme) olarak isimlendirilir. Yüklemeler, Türkiye Türkçesi gramerliliğinde *ek, ek-edat, edat, enklitik, klitik*, cümle bağlayıcısı, parçacık, son çekim edatı vb. isimlerle anılan unsurlardır. Bağlı birleşik cümlelerin kuruluşunda da yer alan bu unsur, anlam ve işlev olarak incelendiğinde cümle başı bağlayıcısı olarak değerlendirilebilir. Soru edatı ya da ünlem edatı olarak da kabul edilen ve retorik soru cümlelerinde karşımıza çıkan "*nahot/nahotki*", *acaba, ne de olsa, nedense, ne gariptir ki, Allahtan ki, neyse ki, ne tuhaftır ki, nasıl olur da, anlaşılan o ki, diyelim ki, öyle görünüyor ki, şahiden, galiba* anlamlarını karşılayarak, cümlede bağlamı değiştirebilir. Söz konusu bu yapı, *na* zamiriyle kurulmuş birleşik bir yapıdadır. Bu çalışmada *nahot/nahotki*'nin kullanıldığı cümlelerin anlamsal farklılıklarını göstermek için Türkiye Türkçesine aktarımları yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Özbekçe, *Nahot/nahotki*, Cümle bağlayıcısı.

NAHOT/NAHOTKI STRUCTURE USED AS A CONJUNCTION IN UZBEK

Abstract

In Uzbek, "*nahot/nahotki*", which means "question", "surprise" and "doubt" and is suitable for creating new sentences as an independent sentence conjunction, is called "*yuklama*" in common in all Uzbek grammars. According to Turkish grammars, *yuklama* are called as affixe, affixe-preposition, preposition, enclitic, clitic, sentence connector, particle, etc. elements. This element, which is included in the structure of connected sentences, can be evaluated as a conjunction at the beginning of the sentence when examined in terms of meaning and function. "*Nahot/nahotki*", which is also accepted as an interrogative expression and encountered in rhetorical question sentences, seems to be able to change the context in the sentence such as what is said, *why, what is strange, Allahtan ki, how is it, understandable, what is there, and let's say*. This structure is a compound structure formed with the "*na*" pronoun. In this study it was translated into Turkish in order to reveal the semantic differences of the sentences using this structure.

Keywords: Uzbek, *Nahot/Nahotki*, Sentence Conjunction.

*Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan Ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, KİLİS.
e-posta: tyumrutas@kilis.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-3149-9364>)

1. GİRİŞ

Türkçede “görevli unsurlar” olarak kullanılan edatlar ve bağlaçlar, anlam ilgisi kuran dil malzemeleridir. Belli kurallar içinde yan yana gelerek dilin yapısına uygun biçimde leksik ve sentaktik farklar yaratan bu unsurlar, Özbek dil biliminde de belli özellikler etrafında anlam ayırıcı biçimde kullanılan yardımcı sözlardir. Bu kategoride ele alınan ve Özbekçede *yuklamalar* (yüklemeler) bahsinde değerlendirilen *nahot/nahotki* yapısı ünlem edatları veya retorik soru kalıpları içinde yer alan soru edatları olarak da değerlendirilir. Buna göre herhangi bir soruya cevap aramayan retorik soru cümlelerinde *acaba, ne de olsa, nedense, neyse ki, ne gariptir ki, ne tuhaftır ki, nasıl olur/nasıl olur da, ne var ki, mümkün mü* anlamlarını karşılayan bu bağlayıcı yapı, *Allahtan ki, anlaşılan o ki, diyelim ki, öyle görünüyor ki, sahiden, galiba, ya* anlamlarıyla da vurgu, şaşırtma, olasılık ya da kuvvetlendirme anlamlarını bildirir.

Morfolojik, leksik ve sentaktik bakımdan incelendiğinde Özbekçede sözcüklerin *mustaqil so'zlar* (bağımsız sözcükler), *yordamchi so'zlar* (yardımcı sözlər) ve *oraliq so'zlar* (ara sözcükler) olmak üzere gruplandırıldığı görülür. Bu gruplandırmadaki yardımcı sözlər genel olarak sözcük ya da sözcük gruplarını ve basit cümleleri birbirine bağlayan, cümlelere ek anlam yükleyen unsurlar olarak tanımlansa da sahip oldukları gramatikal işlev çok daha önemlidir. Özbek edebi dilinde yardımcı sözcükler kendi içinde *ko'makchilar* (yardımcılar), *bog'lovchilar* (bağlaçlar) ve *yuklamalar* (yüklemeler) olacak şekilde sınıflandırılır. Buna göre yardımcı sözlər iki türlü değerlendiren Baxavadinovna, *konotativ belgi* (yardımcı sözlərin ifade şeması), *funksional belgi* (yardımcı sözlərin görev şeması) biçiminde başlıklandırır. *Konotativ belgi*, yardımcı sözlər vasıtasıyla cümleye yüklenen ek anlamları ifade ederken *funksional belgi*, cümledeki görevi üzerinde durur (2003: 313-314). Bu bakımdan *nahot/nahotki* özel dikkat isteyen ve cümlelerin anlamını oldukça etkileyen konotativ bir işaretleyicidir.

Bahsi geçen *ko'makchilar* (edatlar), *bog'lovchilar* (bağlaçlar) ve *yuklamalar* (yüklemeler)'in Özbekçedeki temel fonksiyonu bağlamadır ve Özbek dil biliminde aykırı bir görüş neredeyse yoktur. Bu grup kapsamında ele alınan yüklemeler, sözcüğe ya da cümleye ek anlam katan enklitiklerdir. Gerek yardımcı sözlər gerek bağlaçlar gerekse yüklemeler sözcük ya da cümleleri birbirine bağlamak için kullanılır. Bağlaçlar ve yardımcı sözlərin bu görevi değişmezken yüklemelerin kendine has anlam özellikleri taşıdığı ve bağlama görevine ek olarak cümlede vurgu, soru, eleştiri, güçlendirme, sınırlandırma gibi anlamlar üstlendiği görülür. Örneğin; *na...na*, Özbekçede yardımcı söz kategorisinde değerlendirilen ve denklik bağlayıcısı olarak isimlendirilen ancak bazı örneklerde inkâr bildirdiği bilinen yükleme özelliğine de sahip bir unsurdur. Aynı şekilde *go'yo* benzetme ya da karşılaştırma anlamı bildiren basit ya da birleşik cümlelerin yapısında bulunan yardımcı sözdür. Bu unsurlar basit cümlelerde daha çok yükleme yani enklitik görevliken birleşik cümlelerde bağlaç görevlidir. *Nahot/nahotki* genel değerlendirildiğinde çoğunlukla *tajjub (ünlem) yuklama* ya da *so'roq (soru) yuklama* kategorisinde ele alınır. Tonlamaya göre her iki yüklemenin bildirdiği anlam yer değiştirebilir. Soru yüklemesi cevap isteyen soru cümlelerinin yanı sıra cevap istemeyen sorularda, ünlem cümlelerinde ve özellikle birleşik cümlelerde bağlayıcı unsur olarak karşımıza çıkar (Sayfullayeva vd., 2010: 266-267).

Basit cümlelerin bir gramer vasıtası ile birbirine bağlanarak meydana getirdiği cümleler birleşik cümlelerdir. Birleşik cümleyi oluşturan ve ana cümleye bağlanan diğer cümleler Özbekçede *ergash gap* (yan cümle) olarak isimlendirilir. Yan cümleyi ana cümleye bağlayan unsurların en başında *ki* bağlacının kullanıldığı görülür. Buna göre *ki* bağlacı, *nahotki, noinki* gibi yardımcı sözlərlə kullanılıp cümleye şaşırtma, inanmama anlamları katar. *nahot/nahotki, agar, bordi-yu, mabodo, basharti, garchi, garchand* gibi yardımcı sözlər Özbekçede basit cümleleri bağlı birleşik cümleye dönüştüren “ergashish bog'lovchilari” olarak da isimlendirilir. (Asqarova, 1966: 57-129). Sözcükler ve cümleler arasında sentaktik ilgi kuran ve anlamın belirlenmesine hizmet eden bu bağlayıcılar, kurdukları ilgiye göre Özbekçede *teng bog'lovchilar* (denk bağlaçlar) ve *ergash bog'lovchilar* (birleştirici bağlaçlar) olarak iki grupta ele alınır. Bu bağlayıcılar aynı zamanda cümlelerin tamamına ya da bir ögesine eklenerek ilgi kuran ve cümlelere ilave bir anlam katan yüklemelerdir. *So'z* (sözcük) ve *affiks* (ek) olmak üzere Özbekçede iki türlü kullanılır. *O'zbek Tili Grammatikasi Morfologiya'*ya göre *nahot/nahotki*, soru değil kuvvetlendirme ve vurgu bildiren sözcük halindeki bağlayıcı unsurlar arasında gösterilir (1973: 579). Özbekçede isimlerin güçlendirme ya da vurgulama biçimleri, anlamın öne çıkarılmasında efektif birer ayırıcıdır. Bu durumda yüklemeler sözcüklere *-ki, -ku, -u(-yu), -da, -e, -oq (-yoq), -a, -gina (-kina, -qina)* gibi ek halinde getiriliyorsa sentetik bir form alır. Eğer sözcük biçiminde kullanılıyorsa analitik formadadır (Ikromova, 1985: 103-104). *Nahot/nahotki* cümle başı

bağlayıcısı görevinde bir yükleme olarak analitik formdadır ve bir cümleye veya cümlelerin bir bölümüne farklı duygusal içerikler yüklemek için kullanılır. Yardımcı sözcük kategorisinde yer alsa da bağlama fonksiyonu gereği diğer yardımcı söz gruplarına göre değişkendir.

Bir metinde cümleler birbirine hem anlam hem de gramer olarak bağlıdır. Metin içindeki sentaktik bağlantı araçları olarak görülen unsurları Irisqulov, *belirli artikeller, belirsiz artikeller, sözcük sırası, mantıksal vurgu, yüklemeler, bazı sözdizimsel yapılar, zamirler, yer ve zaman bildiren sözler ve giriş (kiritma) sözler* şeklinde gruplandırır (1992: 146). Buna göre Özbekçede yükleme kategorisinde bulunan *nahot/nahotki*, sentaktik açıdan bakıldığında cümle bağlayıcısıdır.

Özbekçede *yüklem* kategorisinin karşılığı Türkiye Türkçesi gramerlerinde *enklitiktir*. Yapılan çalışmalarda *enklitik, klitik, ek-edat, enklitik edatı, parçacık, söylem belirleyicileri* (Lewis,1967: 21-22; Kornfilt, 1997: 435; Cyrstal, 1994: 80; Özbek, 1998:43; Erdal, 2000: 41; Barutçu-Özönder, 2001: 75; Nalbant, 2004: 2157; Ercilasun, 2008: 40; İpek, 2009:1200; Yazıcı-Ersoy, 2011: 45; Çelikbay, 2013: 978; Karaman, 2016: 137) olarak isimlendirilen yüklemeler, benzer görevleri üstlenen yardımcı unsurlardır. Metinde yer alan sözcüğün ya da cümlelerin içeriğini güçlendiren ya da kiplik anlam kazandıran sözcük ya da ek biçimindeki vasıtalar olarak kabul edilen yüklemelerin bazıları *O'zbek Tilida Yuklamalar Tasnifi va Nutqdagi Vazifasi Haqidagi Qarashlar* isimli çalışmada şu şekilde sıralanır; *-ki, da, -u (-yu), ham, -ku, -mi, -chi, -a (-ya), balki, emas (mas), faqat, esa, bo'lsa, na...na, tugul, negaki, sababki, nega desang, bo'lmasa, yo'qsa, aksincha, oq (yoq), -gina, -dir, -gin, -in, -cha, -qip, yop(-yap-), kap-, xolos, naq, ayni, qoq, zora, shoyad, koshki, koshki edi /koshkiydi, qani endi, qani edi (qaniydi), ishqilib, hatto, aqalli (loaqa), nahot, nahotki, oxir, yana, mutlaqo, zinhor, atigi, o'lgur, tushgur, tushmagur, qurqur, tag'in, to, agar, mabodo, basharti, bordi-yu, garchand, garchi, go'yo, juda, eng, albatta, baribir, demak, xullas, bo'lsa ham, xo'sh, degin, qo'yingki, qo'ying-chi, xuddi, tim, liq, g'irt, qir, shir, jiqqa vb* (Aktamovna, 2023: 19-20).

Özbekçede bir ifadenin bileşenleri arasındaki sözdizimsel bağlantılar sözcük sırası, tonlama ve görevli sözcükler kullanılarak sağlanır. Kononov, görevli sözcüklerden olan *nahot / nahotki* sözlerini “modal sözcükler” bahsinde değerlendirerek modal sözcükleri üç kategoriye ayırır;

- a. *mana, ana, hatto, hattoki, bari* gibi konuşmada farklı anlamlar ifade eden sözcükler,
- b. *qani, ha, ha shunday, balli, yo'q, chunonchi, faqat, nahot, nahotki, holbuki, shekilli* gibi konuşmaya modal tonlar katan sözcükler,
- c. *kerak, lozim, mumkin* gibi biçimlendirici işlevi olan sözcükler (1960: 336-342).

Cümle çeşitliliği sağlayan önemli araçlardan biri olan *nahot/nahotki*, hem anlam hem de görev olarak modal sözlerle yakın görülür ve genellikle müstakil kullanılmaz. Mutlaka bir sözü ya da bir cümleyi anlam bakımından etkiler. Modal sözler ise anlamsal ve yapısal açıdan cümlede etki sahibidir. Morfolojik olarak Özbekçede *so'z-gap* (sözcük-cümlecik) kategorisinde değerlendirilmektedir (Sayfullayeva vd., 2010: 268).

Türkiye Türkçesi gramerciliğinde edatlar ve bağlaçlar anlamlı değil görevli sözcükler olarak tanımlanır. Ancak Korkmaz'ın ifade ettiği üzere “cümle yapısında olan bağlaçlar¹ yargı bildirme özelliğini yitirmesi sebebiyle bağlaça dönüşmüşlerdir. Yani yargı bildiren cümleler olmalarına rağmen zaman içinde anlam kaymasına uğrayarak görev değişikliği yaşamışlardır. Efendioğlu bu tür değişimlerin taşlaşmış değişimler olduğunu savunur. *Halbuki, sanki, demek ki, ne yazık ki, bakalım* gibi ifadelerin aslında bağımsız cümle olabileceği unutulmuştur. Bu yapılara genel olarak “başlangıçta özel anlamlar taşıyan cümlelerin kalıplaşması” başlığını açar (2006: 195-1196). Yapısında *nahot/nahotki* bulunan cümleler Türkiye Türkçesine aktarıldığında kalıplaşmış ifadelerle karşılaşılır. Bu durum Kaynak'a göre “yarı anlamlı sözcükler”in kullanılmasıyla meydana gelir. Çoğu zaman “ne tuhaftır ki, ne gariptir ki” anlamlarına gelen *nahot/nahotki*, cümle bağlayıcısı kategorisinde *yarı anlamlı* olarak değerlendirilir (1969: 698-701).

¹ Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi, s.1097.

2. NAHOT/NAHOTKI İLE KURULAN CÜMLELERİN ANLAMLARINA GÖRE TASNİFİ

Nahot/nahotki yapısal olarak cümleye katılmaz ancak bir kiplik işaretleyici gibi düşünüldüğünde anlamı değiştirir ya da yargıyı güçlendirir. Bağlam dışı düşünüldüğünde anlam belirsizleşir. Cümlelerin başında ve ortasında bulunarak sözdizimi kurallarına uygun fakat belli bir sistematik içinde anlama dâhil olur. Buna göre Özbekçede *nahot/nahotki* ile kurulan cümlelerdeki bağlayıcı unsur olan yüklemeler cümleden çıkarıldığında anlam tümüyle değişir.

Kullanıldığı cümlede yüklemın şart kipinde olduğunu bildiğimiz *nahot/nahotki* yapı cümle, bir emir cümlesinde kullanıldığında şaşırma anlamı kazanır (Qodirov, 2024: 135). Özbekçede şart cümlelerinin ifade ettiği anlam, cümle içindeki diğer unsurlarla birlikte şekillenir. Buna göre şartlı bir cümle *edi (-di)*, *ekan (-kan)* ek-fiilleriyle kurulduğunda arzu, istek; *kerak* (gerek) sözcüğüyle kurulduğunda tahmin ya da şüphe; *bo'ladi* sözüyle kurulduğunda mecburiyet; *nahot/nahotki* sözüyle kurulduğunda ise hayret, şaşırma anlamı bildirir (Amanov, 2021: 150). Bodrogligeti ise *exclamatory article* yani ünlem bildiren parçacık olarak isimlendirdiği *agar*, *agarda*, *garchi*, *garchand*, *gar*, *bordi-yu*, *koshki*, *koshkiydi*, *nahot* ve *nahotki* sözcüklerini ayrıca *auxiliary particles* (yardımcı parçacık) olarak da değerlendirir. *Nahot*, soru ve vurgu cümlelerinde karşımıza çıkarken *nahotki*, *nahot* sözcüğüyle neredeyse aynı olmakla birlikte daha çok retorik sorularda karşımıza çıkar. (2001: 651-655). Söz dizimi temelinde bakıldığında kiplik anlamın değişmesiyle birlikte cümlelerin bildirmek istediği anlamın kaybolduğu görülür. Özbekçede cümlelerin kiplik anlamını sadece yüklemeler değil, yükleme vazifesinde kullanılan ve genellikle gömülü soru yapılarında görülen soru zamirleri, zaman ve şahıs ekleri, *undalmalar* (seslenme sözleri), *kirish-kiritma so'z* (giriş sözler) yapıları kiplik ilgi kuran vasıtalar. Yapı ve morfolojinin yanı sıra cümlelerin ezgisi de önemlidir. Burada anlamın ortaya çıkarılabilmesi için bağlam devreye girer. Bağlamın dikkate alınmadığı durumlarda anlam belirsizleşir. Çalışmada oluşturulan bütüncüye göre anlam ilgisi değerlendirilmiş, *nahot/nahotki* sözcüklerinin cümlede;

- a. Retorik soru bildirdiği,
- b. Şaşkınlık ve tahmin bildirdiği görülmüştür.

2.1. Retorik Soru Anlamı Bildiren Cümleler

İncelenen bütüncü kapsamında çoğunlukla cümle başında kullanıldığı bilinen *nahot/nahotki*, şartlı cümlelerde bağlayıcı unsur olarak görülür. Şartlı cümlelerde *-sa* eki bağımlı biçimbirimidir ve ana cümlelerin temel ögesidir. Bu durumda kiplik işaretleyici de ana cümlede yer alır. Bütüncüde *acaba*, *nasıl olur da*, *ne var ki*, *ne gariptir ki* ifadeleri cümlede retorik soru anlamı sağlamakla birlikte cümleye merak, kararsızlık ya da şüphe bildiren kiplik anlam katmıştır.

2.1.1. Acaba Anlamı Taşıyan Cümleler

Özbekçede soru yardımcıları olan *acaba* sözü nezaket anlamı taşıyan sorma edatıdır. Yapısında *nahot/nahotki* sözü bulunan cümleler bağlama göre retorik sorunun yanı sıra şaşkınlık, şüphe, endişe gibi anlamlar bildirdiği zaman ünlem işaretiyle de kullanılabilir. *Nahot/nahotki* "acaba" anlamında kullanıldığında soru anlamı *mi* soru parçacığıyla sağlanır.

- *Bu fikr ichidan o'tganmidi, yo nahotki uni aytgan bo'lsa?!* (M/155)

(Bu düşünce aklından mı geçti yoksa **acaba** söyledi mi?!)

- *Bularning orasida boyaginda "Abdulla Qodiriy" deganlari kim ekan? Nahotki tanishsa yo o'qishgan bo'lishsa?!* (JB/73)

(Bunlar arasında az önce Abdulla Qodiriy dedikleri kimmiş? **Acaba** birbirlerini tanıyorlar mı veya okudular mı?)

- *Qayerda yozgan ekan boshiga tushgan bu qora kunlarni? Nahotki to'qol Oyhonposhshaning Amir Umarxon haramidagi tutqunlik hayoti bugungi qamoqning alomati bo'lgan esa?* (JB/132)

(Başına gelen bu kara günleri nerede yazmış? **Acaba** hantal Oyhon sultanın Amir Umarxon haremindeki esaret hayatı bugünkü tutsaklığının alameti olmuş olabilir mi?)

- *Ana shu o'yin miyasiga keldi Abdullaning. **Nahotki** bu pogon kiygan rasmiy odam jiddiychasiga o'z so'zlariga ishonsa?! (JB/235)*

(İşte bu oyun aklına geldi Abdulla'nın. **Acaba** bu rütbeli omuzluk takan resmi adam gerçekten kendi sözlerine inandı mı?!)

- ***Nahotki** buni men yozgan bo'lsam? deb o'z-o'zingga ishonmaysan. (JB/378)*

(**Acaba** bunu ben mi yazdım? diye kendi kendine inanmıyorsun.)

- ***Nahotki** otish oldidan ham soch-soqollarini qirtishlashsa? deb bexosdan o'yladi Abdulla. (JB/438)*

(**Acaba** çekim öncesinden saç sakalı kazıtıyorlar mı? diye elinde olmadan düşündü Abdulla.)

- *Ehtimol Ma'sumovga yaltoqlanib boshlar! **Nahotki** shunday bo'lsa? Axir hozirgacha G'aybarovni amali uchun yaxshi ko'rardi-da! Yaxshi ko'rardi? (N/12)*

(Belki Masumov'a yaranmaya başlar. **Acaba** öyle mi olur? Sonuçta G'aybarov'u yaptıkları için severdi. Sever miydi?)

- ***Nahotki** bular bilimingizga ishonmayotgan bo'lishsa? Bir qoyillatib tashlang! (N/15)*

(**Acaba** bunlar bilginize inanmıyorlar mı? Bir göz atın!)

- *Ikromjon uyga qaytdi. Tavba! **Nahot** ketgan bo'lsa Tursunoy? Eshik yana qulflog'! (S/181)*

(Ikromjon eve döndü. Tövbe! **Acaba** gitmiş mi Tursunoy? Kapı yine kilitli!)

- ***Nahotki** bular bilimingizga ishonmayotgan bo'lishsa? Bir qoyillatib tashlang! (N/15)*

(**Acaba** bunlar bilginize inanmıyorlar mı? Bir deneyin!)

2.1.2. Nasıl Olur Da Anlamı Taşıyan Cümleler

Kuruluşunda *nahot/nahotki* kullanılan cümleler cevap istemeyen retorik soru cümlelerinde “nasıl” soru sözcüğü ile karşılaşılır. Soru sözcüğü olmasına karşın cümleye kattığı anlam şaşkınlık ya da inanmama olan bu söz grubu retorik sorudur. Bu tür cümlelerde ana cümlenin yüklemi şart kipindedir.

- ***Nahotki** o'zingiz bilmasangiz?(TA/118)*

(**Nasıl olur da** kendiniz bilmezsiniz?)

- *Bir kun o'tar-o'tmas Mohlaroyim o'zining kechagi shak-shubhalaridan o'zi uyalar: **Nahotki** bitta so'zning ikkita she'rda uchrashidan u qadar gumonlarga borsam? (JB/44)*

(Bir gün geçer geçmez Mohlarayim dünkü şüphelerinden utanır: **Nasıl olur da** bir kelimenin iki şiirde buluşmasından şüphe duyarım?)

- ***Nahotki** sarg'ishi Shtoddartu, qizg'ishi Konolli bo'lishsa?! G'aflet bosibdi-da Abdullani! (JB/316)*

(**Nasıl olur da** sarışın Shtoddartu, kızıl saçlı olan Konolli olabilir?! Abdulla gafil mi avlanmış!)

- *Maktubni o'qigach, xotini xat yetkazgan odamni kutdirmasdan javobini yozdi: Ey nopok erim! Sen **nahotki** “Bahori Donish” degan kitobni o'qimagan bo'lsang?! (JB/345)*

(Mektubu okuyunca hanımı, mektup getiren adamı bekletmeden cevabını yazdı: Ey necis kocam! Sen **nasıl olur da** “Bahar Bilgeliği” kitabını okumazsın?!)

- *Mana shu kursiga bir-ikki o'tiribdi-yu, miyasi ham fikri ham aynibdi. **Nahotki** G'aybarovning joyini qaytarib bermasa? Bu qanday bedodlik? (N/8)*

(İşte bu kürsüye bir iki kez oturmuş ya, aklı da fikri de bulanmış. **Nasıl olur da** G'aybarov'un yerini geri vermez? Bu nasıl saçmalık?)

- Yo'q, urmayman, **nahotki** seni ursam. Seni uradiganning qo'li sinsin. (TA/67)

(Hayır, vurmam, **nasıl olur da** sana vururum. Sana vuranın eli kırılsın.)

- **Nahotki** butun kolxoz ayollarini ko'z qorachig'idek asragan dono xotin unga bevafoqlik qilgan bo'lsa? Ishonmayman! (TA/73)

(**Nasıl olur da** bütün çiftlik kadınlarını göz bebeği gibi koruyan bilge hatun ona ihanet eder? İnanmam!)

2.1.3. Ne Gariptir ki Anlamı Taşıyan Cümleler

Kuruluşunda *nahot/nahotki* bulunan cümleler bağlam temelli aktarmalarda ki'li cümle yapısındadır. Kuvvetlendirme amacıyla bulunan "ki", ki'li bağlı cümlelerle aynı sıralamaya sahiptir.

- *Uyalmadingizmi? **Nahotki** uyalmadingiz?! Ko'shningiz-a! Sharmanda qilibsiz. Erim boyish uchun, uyda pul topish uchun doktorlikka o'qidi, deyar ekansiz-da? (H/10)*

(Utanmadınız mı? **Ne gariptir ki** utanmadınız?! Komşunuz! Ayıp etmişsiniz. Kocamın zengin olmak ve evde para kazanmak için tıp okuduğunu mu söylüyorsunuz?)

- *Shunday dedi-yu, lekin yuragining bir cheti g'ash bo'lib qoldi. Shuncha qilgan mehnatlari **nahotki** ko'zga ko'rinmasa. (H/20)*

(Öyle söyledi ama kalbinin bir yanı öfkelen-di. Yapılan bunca işler **ne gariptir ki** göze görünmüyor.)

- *Axir bu Amir Umarxonning Sayid G'ozixoja qizi Oyhonposhshoga uylanishi tarihi-ku! **Nahotki** hozirga qadar Abdulla buni sezmagani bo'lsa! (JB/48)*

(Nihayet bu Amir Umarxon'ın Sayid Gazi hocanın kızı Oyhon sultanla evlenme tarihi mi! **Ne gariptir ki** şimdiye kadar Abdulla bunu fark etmemiş!)

- **Nahotki**, bizni tarkidünyochilikka targ'ib etgan kimsalar nazru niyozimiz va tavbalarimiz evaziga molmulkimizga egalik qilsalar! Biz ham hudoning bandalarimiz. (HSQ /16)

(**Ne gariptir ki**, bizi laikliğe teşvik eden kimseler, dualarımız ve tövbelerimiz karşılığında malımıza sahip çıktılar! Biz de Allah'ın kullarıyız.)

2.1.4. Ya Anlamı Taşıyan Cümleler

Soru cümleleri yapısal olarak değerlendirildiğinde herhangi bir soru birimi bulunmasa da anlam olarak soru olabilir. Bağlama göre değerlendirildiğinde cevap beklemeyen soru cümleleri kuran *nahot/nahotki*, incelenen bütüncede "ya" biçiminde aktarılmıştır.

- **Nahotki** dunyoda butun boshli bir xalq yashasa, uning butun boshli hayoti, mamlakati, tarixi, ilm-fani, madaniyati, urf-odatlari, e'tikodi, xullas, jami narsasi but bo'lsada boshka xalq yoki davlatlar uning borligidan mutlaqo bexabar yursa, deb ko'p o'yladim. (RYG'S /7)

(**Ya** dünyada bir millet varsa, onun bütün hayatı, ülkesi, tarihi, bilimi, kültürü, gelenekleri, inancı kısacası her şeyi tamam olsa da diğer milletler veya devletler onun varlığından tamamen habersiz yaşarsa, diye çok düşündüm.)

- **Nahot** shu gap rost bo'lsa? (S/177)

(Ya bu söz doğruysa?)

2.2. Şaşkınlık-Tahmin-Olasılık Bildiren Cümleler

2.2.1. Allahtan ki Anlamı Taşıyan Cümleler

Nahot/nahotki ile kurulan cümlelerin iç anlam özellikleri, bağlama bakıldığında soru dışında anlamlar bildirir. İncelenen bütüncede bu kiplik anlamı karşılayan kullanımların edebî dilde de kullanımı oldukça yaygınlaşmıştır. Söylemin ihtimal dâhilinde olduğu ya da olasılık bildirdiği açıktır.

- **Nahotki**, *shu kunga yetdi. Baxtli qiz ekanman! Laziza to'gri aytgan ekan.*(BYA/8)

(**Allahtan ki** bu güne geldi. Şanslı kızmışım! Laziza doğru söylemiş.)

- **Nahot** *bu kutilmagan to'lg'oq uning ongi-da o'zgarish yasadi!* (S/237)

(**Allahtan ki** bu beklenmedik hamilelik onun fikrinde değişiklik yarattı!)

2.2.2. Anlaşılan O ki Anlam Taşıyan Cümleler

Bağlama göre değerlendirildiğinde *nahot/nahotki* ile kurulmuş cümlelerde söylemin gerçekleşmiş olma ihtimali yüksektir.

- *Qancha yaxshi niyatlar bilan olingan bu kiyimlarni nahotki boshqa birov kiyib yirtsa. Yo'q, o'zi kiyadi, o'zi kiyib yirtadi.* (H/2)

(O kadar iyi niyetle alınan bu kıyafetleri **anlaşılan o ki** bir başkası tarafından giyilip yırtıldı. Hayır, kendisi giyecek kendisi yırtacak.)

- *Shuni eslab, nahotki bizlar ham adashlik deb qo'yardim o'zimga-o'zim.* (UYM/46)

(Bunu hatırlayarak, **anlaşılan o ki** bizler de hayal ürünüyüz diye düşündüm kendi kendime.)

2.2.3. Galiba Anlamı Taşıyan Cümleler

Nahot/nahotki, cümlede güçlü bir olasılık bildirir. Buna göre söylemin gerçekleşme ihtimali yüksektir.

- **Nahotki** *mehmonlar buyuk shoir Mirza G'olib nomidagi mahallani ko'rmay, u yerda tashkil etish mo'ljallanayotgan Navruz bayrami iftorida ishtirok etmay ketishadi deb, o'ylab qoldik.* (UYM/504)

(**Galiba** misafirler büyük şair Mirza G'alib adını taşıyan mahalleyi görmeden orada yapılması planlanan Nevruz bayramı iftarına katılmadan gidecekler diye düşündük.)

- *Tohir buning tagiga yetolmay hayron; nahotki xotinim O'zbekistonga ikki marta borganidayoq, tilni shuncha o'zlashtirib olgan bo'lsa, deb xayol suryapti shekilli.* (UYM/598)

(Tohir bunu tam olarak anlamayıp şaşırarak; **galiba** eşim, Özbekistan'a iki kez gitmekle dili zaten özümseyip hâkim oldu diye düşünüyor.)

2.2.4. Belki Anlamı Taşıyan Cümleler

Bağlama göre *nahot/nahotki* ile kurulan cümlelerin aktarımında kesin yargı bildirmek yerine olasılık bildiren "belki" sözü karşımıza çıkar. Cümlede tahmin anlamı da bulunur. İhtimal aralığı daha geniş olsa da söylemin gerçekleşme ihtimali azdır.

- **Nahotki** *baland tog'lar ham past kelib a...u yoqda qiyomat qo'pgandir* (RYG'S/262)

(**Belki** yüksek dağlar da alçalıp o tarafta kıyamet kopmuştur.)

- *Aytganlarini bajardi. Baribir norozi bular! Nima qilish kerak? Nahotki boshqa ish topilmasa?* (N/19)

(Dediklerini yaptı. Hâlâ memnun değiller! Ne yapmak gerek? **Belki** başka iş bulunmuyor.)

3.SONUÇ

Özbekçede sadece sözcük değil sözcük grubu ya da anlamını yitirmiş cümlelerin de gramatikal görevli unsurlar olduğu görülür. Özbek gramerlerinde “yükleme” (yükleme) olarak karşılanan *nahot/nahotki* yapısı, na+hot+ki biçiminde belli kurallar içinde yan yana gelerek oluşturulan, birleşik bir yapıda bulunan ve cümlede anlamı etkileyen bir gramer vasıtasıdır. *acaba, ne de olsa, nedense, ne gariptir ki, Allahtan ki, neyse ki, ne tuhaftır ki, nasıl olur da, anlaşılan o ki, ne var ki, diyelim ki, öyle görünüyor ki, galiba, belli ki, keşke, mümkün mü, diyelim ki* anlamlarını karşılayarak, cümlenin bağlamına etki eder. Özbekçede sentaktik ilgi kurması bakımından değerlendirildiğinde *ko ‘makchilar* (edatlar) ve *bog’lovchilar* (bağlaçlar) arasındaki benzerliğiyle öne çıkar. Cümleye entegre edildiğinde soru, şaşırtma, kuvvetlendirme anlamları katar. Anlamı kuvvetlendirirken cümleyi betimler. Soru cümlelerinde kullanıldığında retorik bir anlam verir. Yani kuruluşuna dâhil olduğu soru cümlesi esasen gerçek bir soru cümlesi değildir. Emir cümlelerinde kullanıldığında şaşırtma anlamı katarken, cümle genellikle şartlı yapıdadır. *Nahot/nahotki* birleşik bir cümlenin cümle bağlayıcısı olarak da karşımıza çıkar. Özbekçede *yuklamalar* (yüklemeler), bazı durumlarda kendi görevi dışında cümledeki öğeleri ya da cümlenin kendisini bağlama görevi üstlenirler. Bu durumda yüklemeler birer cümle bağlayıcısı olarak da görev alırlar.

Özbek edebî eserlerinde sıklıkla karşılaştığımız bu yapı, anlam ayırıcı görevi bulunan bir gramer vasıtası olarak “cümlede anlam” konusu içinde ayrıca değerlendirilmelidir.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu kabul etmektedir (The author of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the author).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

KAYNAKÇA

- Aktamovna, R.I. (2023). O‘zbek Tilida Yuklamalar Tasnifi va Nutqdagi Vazifasi Haqidagi Qarashlar. *The Theory of Recent Scientific Research in the Field of Pedagogy*, vol.1, no.7, s. 17-21.
- Amanov, U. (2021). *Ona Tili (Morfologiya)*. Durdona Nashriyoti: Buxoro.
- Asqarova, M.A. (1966). *O‘zbek Tilida Ergshish Formalari va Ergash Gaplar*. O‘zbekiston SSR Fan Nashriyoti: Toshkent.
- Barutcu Özönder, F. Sema (2001). “Türkçe Enklitik Edatlar Üzerine: çl/çU”, *Kök Araştırmalar, Güz 2001*, s. 75-86.
- Baxavadinovna, SH.I., (2003). O‘zbek Tili Milliy Korpusida Yordamchi So‘zlar Bazasi (So‘roq-Taajjub Yuklamalari Misolida). *Academic Research in Educational Sciences*, 2(10), s.312-320.
- Bodrogligeti, A. J. (2001). *A grammar of Chaghatay I-II*. Lincom Europa.
- Crystal, D. (1994). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Blackwell: Oxford.
- Çelikbay, A. (2013). Yeni Uygur Türkçesinde Bir Enklitik Edatı: ze . *Journal of Turkish Studies*.DOI:10.7827/TurkishStudies.4881, s.977-987.
- Efendioğlu, S. (2006). Cümle Menşeli Edatlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.31, s. 193-207.
- Ercilasun, A.B. (2008). “La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi”, *Dil Araştırmaları*, 2, s. 35-56
- Erdal, M. (2000). “Clitics in Turkish”, *Studies on Turkish and Turkic Languages, Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics, Lincoln College, Oxford, August 12-14, 1998* (Edited by Aslı Göksel and Celia Kerslake), Wiesbaden.
- Gabain, A. Von (1945). *Özbekische Grammatik*. Otto Harrassowitz, Leipzig und Wien.
- Ikramova, R. (1985). *O‘zbek Tilida Otlarning Sintetik, Analitik va Funktsiyonal Formalari*. O‘zbekiston SSR Fan Nashriyoti: Toshkent.

- Irisqulov, M. (1992). *Tilshunoslikka Kirish*. Oqituvchi: Toshkent.
- İpek, B. (2009). "Divan ü Lugat'it Türk'te Geçen Enklitik Edatları". *Turkish Studies, Volume 4/3*, s. 1119-1211.
- Karaman, A. (2016). Yeni Uygur Türkçesinde Kin Edatı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(1), 135-144.
- Kaynak, O. (1969). Türkçede Bağlaçlar. *Türk Dili Dergisi* 19(209), s.697-705, Ankara.
- Kononov, A. N. (1960). *Grammatika Sovremennogo Uzbekskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskva.
- Korkmaz, Z. (2005). Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları. *Türk Dili*, 89 (638), s. 118-125).
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London: New York.
- Lewis, G. L. (1967). *Turkish Grammar*, Oxford: New York.
- Nalbant, M.V. (2004). "Türkçe Enklitik Edatı LA", V. *Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara, s. 2157-2173.
- Özbek, N. (1998). "Türkçede Söylem Belirleyicileri". *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 9, s.37-47.
- O'zbek Tili Grammatikasi-Morfologiya, I. Tom.* (1973) O'zbekiston SSR Fanlar Akademiyasi A.S. Pushkin Nomidagi Til va Adabiyot Instituti, Fan Nashriyoti, Toshkent.
- Sayfullayeva, R.R., Mengliyev, B.R., Boqiyeva, G.H., Qurbonova, M.M., Yunusova, Z.Q., Abuzalova, M.Q. (2010). *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili*. O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta Maxsus Ta'lim Vazirligi: Toshkent.
- Qodirov, U. (2024). *O'zbek Adabiy Tili Bo'limlari Yuzasidan Uslubiy Qo'llanma*. <https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024> Erişim Tarihi: 11.12.2024.
- Yazıcı-Ersoy, H. (2011). Başkurt Türkçesinde Kiplik Parçacıkları. *Türkbilig*, 5.22, s.43-51.
- TARANAN ESERLER KAYNAKÇASI**
- BYA:** Beoshiyon Yaralgan Ayol. Nilufar [https://n.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Nilufar.%20Beoshyon%20yaralgan%20ayol%20\(qissa\).pdf](https://n.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Nilufar.%20Beoshyon%20yaralgan%20ayol%20(qissa).pdf) Erişim tarihi: 18.02.2025
- H:** Hikoyalar. Saida Zunnunova
Microsoft Word - saida_zunnunova_hikoyalar_ziyouz_com.doc Erişim tarihi: 17.02.2025
- HSQ:** Hind Sayyohining Qissasi.
https://www.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Abdurauf%20Fitrat.%20Hind%20sayyohining%20qissasi.pdf Erişim tarihi: 17.02.2025
- JB:** Jinlar Bazmi. Abdulhamid Ismoil https://www.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Abdulhamid%20Ismoil.%20Jinlar%20bazmi.pdf Erişim tarihi: 17.02.2025
- K:** Bahodir M.A. (1991). *Ko'kto'nliliklar*. Yozuvchi nashriyoti: Toshkent.
- M:** Manaschi, Abdulhamid Ismoil. [https://www.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Abdulhamid%20Ismoil.%20Manaschi%20\(roman\).pdf](https://www.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Abdulhamid%20Ismoil.%20Manaschi%20(roman).pdf) Erişim tarihi: 17.02.2025
- N:** Notanish, Anvar Namozov. [https://www.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Anvar%20Namozov.%20Notanish%20\(qissa\).pdf](https://www.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Anvar%20Namozov.%20Notanish%20(qissa).pdf) Erişim tarihi: 17.02.2025
- RYG'S:** Ro'yo Yohud G'ulistonga Safar, Ahmad A'zam. [https://www.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Ahmad%20A'zam.%20Ro'yo%20yoxud%20G'ulistonga%20safar%20\(roman\).pdf](https://www.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Ahmad%20A'zam.%20Ro'yo%20yoxud%20G'ulistonga%20safar%20(roman).pdf) Erişim tarihi: 19.02. 2025.
- S:** Saylanma, Shukur Xolmirzayev.
https://n.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Shukur%20Xolmirzayev.%20Saylanma.%201-jild.%20Hikoyalar.pdf Erişim tarihi: 18.02.2025
- UYM:** Dadaxon N. (2013). *Uzoq-Yaqin Manzillar-Saylanma- 3.Jild*. Istiqlol, Toshkent.
- TA:** Tanlangan Asarlar, Said Ahmad.
https://n.ziyouz.com/books/uzbek_nasri/Said%20Ahmad.%20Tanlangan%20asarlar.%201-jild.%20Hikoyalar.pdf Erişim Tarihi: 18.02.2025